

Kryminolohiia v Ukraini ta protydia zlochynnosti : zb. nauk. statei, pp. 71–79. [in Ukr.].

10. Hida, Ye. O. (2011) *Deontologichni zasady zabezpechennia prav i svobod liudyny ta hromadianyna pratsivnykamy militsii u sferi pravoporiadku* [Deontological principles of ensuring the rights and freedoms of a person and a citizen by militia officers in the sphere of law enforcement] : monohrafiia. Kyiv : FOP O. S. Lipkan. 416 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Andrii Lytviak. Individual measures to prevent violent crimes committed by law enforcement officers. The article reveals the individual measures to prevent violent crimes committing by law enforcement officers. It emphasizes that individual preventive measures among law enforcement officers, like other law enforcement practices, cannot be carried out unsystematically, spontaneously, but require the presence of scientifically substantiated tactics. It is recommended that when using tactics as a set of means and techniques to achieve a strategic goal, as a guide to action and the art of their practical implementation, adhere to certain requirements (principles) of its practical implementation. First of all, this is subordination to the main strategic goal, i.e. the prevention of violent crimes, as well as dependence on the conditions of its implementation and use of a normative, standardized and creative nature. It is noted that the tactics of individual criminological prevention should accumulate and be provided with the practical implementation of the achievements of science and advanced practice. It is summarized that the tactics of applying measures of individual preventive influence within the framework of professional law enforcement activities require taking into account the general ethical principles of this activity and imposes certain ethical requirements to its subjects, which will contribute to the practical implementation of the constitutional rights and freedoms of the law enforcement officer as a citizen.

The important preventive role of educational work in law enforcement agencies is emphasized, which is considered as a continuous process that involves the purposeful activities of the management of all levels of management, the active participation of public organizations, and scientific and pedagogical personnel in promoting the acquisition by each employee of standards of behavior determined by the state and the performance of assigned official tasks.

Keywords: law enforcement officers, violent crimes, prevention, individual and preventive measures, law enforcement deontology, educational work, differentiation, professional deformation.

УДК 342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-41



Іван ПАТАЛАХА[©]

аспірант

(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТТЯ «ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД» ЯК БАГАТОАСПЕКТНОГО СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ФЕНОМЕНА

Метою статті є розкриття змісту поняття «право на справедливий суд», що відображає однойменне явище правової дійсності у статичній та динамічній.

Доведено, що право на справедливий суд має міжгалузевий характер. Аргументовано, що:

1) право на справедливий суд у статичній формі являє собою структурний елемент правового статусу людини, що становить сукупність гарантованих правовою державою її потенційних можливостей (звернення до суду, подання клопотань про вчинення певних процесуальних дій у суді, оскарження остаточних судових рішень у судах вищої інстанції, встановлення судового контролю за виконанням судових рішень та ін.), використання яких має забезпечити судовий захист інших прав, свобод і законних інтересів людини шляхом ухвалення правосудного рішення; 2) право на справедливий суд у динамічній формі – це надані правосудному суб'єкту нормами національного законодавства України можливості правомірної поведінки у правовідносинах (звернення до суду, подання клопотань про вчинення певних процесуальних дій у суді, оскарження остаточних судових рішень у судах вищої інстанції, встановлення судового контролю за виконанням судових рішень та ін.) з метою судового захисту інших його прав, свобод і законних інтересів, що забезпечуються кореспондуючим обов'язком суду ухвалити правосудне рішення та гарантуються державою.

© І. Паталаха, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-0934-2030>

d_thsl@dduvs.edu.ua

Ключові слова: право на справедливий суд, зміст поняття «право на справедливий суд», право на справедливий суд у статичній, право на справедливий суд у динамічній, правовий статус людини, правовідносини, конституційні правовідносини, правоохоронні відносини, процесуальні правовідносини, суб'єктивне право, суб'єктивне право уповноваженої сторони правовідносин, можливості суб'єкта правовідносин, юридичний обов'язок зобов'язаної сторони правовідносин.

Постановка проблеми. Важливим завданням сучасної правничої науки, що не втрачає своєї актуальності, є уточнення її понятійно-категоріального апарату.

Однією з таких категорій, що використовується в теоріях правової держави, прав людини, правового статусу, правосуддя, є право на справедливий суд.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблема розкриття змісту поняття «право на справедливий суд» не нова для правничої науки. Вагомий внесок у її розробку належить таким правникам, як Г. Бережанський, В. Боняк, Н. Камінська, А. Кучук, В. Маляренко, Л. Наливайко, А. Панчишин, К. Трихліб, Н. Шевелер та ін. Водночас аналіз цих наукових праць свідчить про деякий відхід учених від класичного для загальнотеоретичної юридичної науки підходу, що передбачає формулювання визначення досліджуваного поняття на основі інтерпретації категорії «суб'єктивне право».

Вченими не враховано і той факт, що право на справедливий суд як правовий феномен може виявлятися у статичній – як структурний елемент правового статусу людини, а також у динамічній – як елемент юридичного змісту правовідносин. Заповненню відповідної прогалини і присвячене представлене дослідження.

Метою статті є розкриття змісту поняття «право на справедливий суд», що відображає однойменне явище правової дійсності у його статичній та динамічній.

Виклад основного матеріалу. Огляд доктринальних джерел, а також навчальної і довідкової літератури свідчить про різну інтерпретацію вченими поняття «правовий статус» («правовий статус особи»). На підтвердження цієї тези наведемо судження, що розкривають зміст цієї категорії. У своїй науковій праці «Поняття, ознаки та структура категорії “правовий статус”» А. Панчишин у такий спосіб розкриває зміст поняття, що становить предмет розгляду: «правовий статус є складною категорією, що характеризується системністю, універсальністю та комплексністю. Вона відіграє надзвичайно важливу роль в організації суспільних відносин, оскільки шляхом встановлення прав (обов'язків), а також гарантій їх реалізації визначає основоположні принципи взаємодії суб'єктів правовідносин та визначає місце конкретного суб'єкта в суспільстві. Правовий статус характеризується чіткою системністю та стабільністю, що, з одного боку, надає суб'єктам відносин певні гарантії реалізації своїх прав, а з іншого, запобігає зловживанню наданими їм правами» [1, с. 97].

Правовий статус як самостійна категорія, на думку А. Панчишина, характеризується такими ознаками: 1) має універсальний характер, оскільки торкається всіх суб'єктів права; 2) відображає особливості особи та держави як учасників суспільних відносин, а також ступінь і характер їхньої взаємодії; 3) права і свободи, що складають основу правового статусу, не можуть реалізуватися без інших його компонентів – обов'язків та відповідальності; 4) ця категорія забезпечує системність прав, свобод та обов'язків; 5) елементи структури правового статусу є взаємозалежними та взаємодіючими; 6) правовий статус характеризується відносною стабільністю [1, с. 96].

Важливим питанням, на яке звертають увагу дослідники, є визначення внутрішньої будови правового статусу. А. Панчишин до структури однойменного явища як інтегративного поняття відносить: а) правові норми, що визначають статус (мова йде про норми конституційного та поточного законодавства, міжнародні договори); б) основні права, свободи, законні інтереси та обов'язки; в) правосуб'єктність; г) правові принципи; г) громадянство; д) гарантії прав і свобод; е) юридичну відповідальність; є) правовідносини загального (статусного) типу.

Інший учений, К. Трихліб під правовим статусом розуміє сукупність суб'єктивних прав, юридичних обов'язків і законних інтересів суб'єктів права [2, с. 534]. У питаннях визначення змісту поняття «правовий статус» та його структури дослідник фактично поділяє думку попереднього автора [2, с. 535].

Т. Гудзь та Ю. Коломієць обґрунтовано дають таке визначення поняття «правовий статус особи», що вживається як синонім до терміно-поняття «правовий статус»: «це юридично закріплене становище особи як соціального суб'єкта, в її відносинах з іншим учасниками правового спілкування (державою, інститутами

громадянського суспільства, іншими людьми), тобто, це сукупність прав та обов'язків особи, що визначені та гарантовані конституцією, іншими нормативно-правовими актами, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана парламентом» [3, с. 101]. Вказані автори у своїй роботі не наводять переліку суттєвих ознак цієї загальнотеоретичної категорії. Що ж до внутрішньої будови правового статусу особи, то, на думку правників, зміст і структуру цього правового явища складають: а) конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина; б) принципи правового статусу особи; в) гарантії реалізації конституційних прав і свобод; г) конституційна правосуб'єктність (правоздатність і дієздатність); г) юридична відповідальність; д) громадянство [3, с. 103].

І хоча правовий статус не є предметом цього дослідження, дозволимо собі зробити низку застережень із приводу суджень вищезгаданих авторів. Аналіз сформульованої А. Паншиним дефініції поняття «правовий статус» свідчить про те, що її автор методологічно некоректно отожднює правовий статус як загальнотеоретичну категорію з правовим статусом як явищем правової дійсності. Підтвердженням цьому слугує теза правника про те, що правовий статус є складною категорією, що характеризується системністю, універсальністю та комплексністю. Цілком очевидно, що такі риси має не родове поняття як форма абстрактного мислення, а феномен правового статусу.

Дискусійним вважаємо теоретичне положення про те, що категорія відіграє надзвичайно важливу роль в організації суспільних відносин, оскільки шляхом встановлення прав (обов'язків), а також гарантій їх реалізації визначає основоположні принципи взаємодії суб'єктів правовідносин та місце конкретного суб'єкта в суспільстві. Переконані, що категорія «правовий статус» не відіграє і в принципі не може відігравати жодної ролі в організації суспільних відносин. Натомість вона має важливе значення у процесі пізнання правового статусу, адже відображає однойменне явище правової дійсності в його суттєвих ознаках. Що ж до організації суспільних відносин, то цю функцію здійснюють юридичні засоби, що є елементами механізму правового регулювання. Загальнотеоретичні категорії до таких засобів не належать.

Не можна погодитись і з тезою автора про те, що категорія «правовий статус» забезпечує системність прав, свобод та обов'язків. Єдність прав, свобод та обов'язків (а по-суті, їхня системність) досягається за допомогою принципів правового статусу, що є необхідною складовою інституту правового статусу людини і громадянина, однак вони (принципи) знаходяться поза межами правового статусу як явища правової дійсності. Вказаний умовивід є логічно істинним і щодо іншого необхідного елемента інституту правового статусу – норм права різної галузевої приналежності.

Не поділяємо думку А. Панчишина і про те, що права та свободи, що складають основу правового статусу, не можуть реалізуватися без інших його компонентів – обов'язків та відповідальності. Цей умовивід ґрунтується на таких міркуваннях:

- реалізація прав і свобод, що здійснюється в межах правовідносин чи то навіть поза ними, на відміну від правового статусу, відображає не статику, а динаміку, тобто рух правової матерії;

- юридичну відповідальність, з огляду на складність і багатоаспектність цього явища правової дійсності, про що свідчить багатоманітність підходів до розуміння однойменного поняття (юридична відповідальність як правоохоронні відносини; юридична відповідальність як застосування санкцій охоронних норм; юридична відповідальність як міра державного примусу й ін.) [4, с. 30–35], не коректно розглядати як структурний елемент правового статусу. Навіть якщо під юридичною відповідальністю розуміти юридичний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належали [5, с. 209], то і в цьому випадку згаданий обов'язок не може визнаватися елементом правового статусу, адже він, по-перше, є не основним, а додатковим; а по-друге, визначається судовим чи іншим юрисдикційним органом у правозастосовному акті стосовно кожної конкретної особи правопорушника.

Крім того, не поділяємо думку автора і про визнання структурним елементом правового статусу, поряд із основними правами, свободами та обов'язками, ще й законних інтересів. Такий висновок ґрунтується на розумінні поняття законного інтересу, що, на відміну від суб'єктивного права, відбиває не юридичні можливості суб'єкта, а лише його легітимне прагнення до того, що не заборонено законом, тобто тільки бажання, мрію, потяг суб'єкта, а отже – не юридичну, а фактичну (соціальну) можливість. Вважаємо очевидним той факт, що законотворець, визначаючи загальний чи спеціальний правовий статус суб'єктів, не може та й не повинен урахувати бажання чи мрії усіх адресатів

правових норм [6, с. 11].

Некоректним вважаємо також визнання складовою правового статусу правовідносин загального (статусного) типу. Для обґрунтування цієї тези звернемося до тих положень теорії правовідносин, що розкривають зміст однойменного поняття, а також його видову диференціацію. Під правовідносинами розуміють правову форму соціальної взаємодії суб'єктів права з метою реалізації інтересів та досягнення результату, що передбачений законом або не суперечить закону та іншим джерелам права [7, с. 64–75].

Залежно від визначеності кількості суб'єктів (критерій для класифікації поняття «правовідносини») запропоновано розрізняти такі види останніх: а) загальні правовідносини, в яких кількість уповноважених або зобов'язаних суб'єктів не визначена; б) конкретні правовідносини, в яких кількість суб'єктів визначена точно [8, с. 222]. Аналіз дефініції поняття «правовідносини», а також наведеного підходу до класифікації однойменного поняття дає підстави для висновку про те, що, по-перше, правовідносини є явищем динамічним, а тому не можуть бути структурним елементом статичного системного утворення, котрим є правовий статус; по-друге, визнання правовідносин загальними жодною мірою не означає зміни юридичної природи цього явища.

Не поділяємо думки і тих авторів (Т. Гудзь, Ю. Коломєць), які структурними елементами галузевого правового статусу визнають правосуб'єктність та громадянство. На підтвердження цього умовиводу наведемо такі аргументи:

1) категорія «правосуб'єктність» є складовою понятійно-категоріального апарату теорії правовідносин і відображає передбачену законом здатність суб'єкта бути учасником правовідносин. Саме тому її визнають необхідною передумовою вступу в правовідносини;

2) громадянство являє собою постійний політико-правовий зв'язок фізичної особи з державою, що знаходить свій вияв у їхніх взаємних правах та обов'язках. Із погляду теорії правовідносин правовий зв'язок між суб'єктами у вигляді їхніх взаємних прав і обов'язків у розумінні теорії правовідносин є не чим іншим, як юридичним змістом правовідносин, а самі правовідносини, на чому наголошувалося вище, не можуть бути структурним елементом статичного утворення, котрим є правовий статус.

На окрему увагу заслуговує питання визнання вченими гарантій прав і свобод (гарантій реалізації прав і свобод) самостійним структурним елементом правового статусу. Розглядаючи це питання, необхідно виходити передусім із усталеного в правничій науці підходу до розуміння юридичних гарантій реалізації прав і свобод людини та громадянина як системи умов і засобів, юридичних механізмів забезпечення належної реалізації визначених конституцією та законами прав і свобод людини та громадянина [3, с. 106].

Аналіз наведеної дефініції свідчить про те, що вищезгадані гарантії являють собою єдність умов, засобів та юридичних механізмів забезпечення прав і свобод людини та громадянина. У зв'язку з цим небезпідставним є запитання: чи дійсно всі вказані вище явища правової дійсності є складовими правового статусу людини і громадянина?

Огляд навчальної та наукової літератури, присвяченої гарантіям прав і свобод людини, свідчить про те, що вчені не розкривають зміст терміно-поняття «умови забезпечення (реалізації) прав і свобод людини», а лише обмежуються згадкою про них або ж їхньою доволі лаконічною характеристикою.

Торкаючись питання умов гарантування прав і свобод людини, І. Магновський, наприклад, акцентує увагу на двох моментах: а) узгодженості позитивних законів із природними правами, що дає змогу визнавати їх основними джерелами права; б) існуванні у злагоді держави і суспільства як умови функціонування прав і свобод та середовища їх гарантування [9, с. 70–72].

В. Погорілко і В. Федоренко, характеризуючи гарантії конституційних прав і свобод людини та громадянина, констатують: «загальні гарантії визначаються рівнем розвитку основних сфер суспільного і державного життя, а саме, політичної, економічної, соціальної, культурної (духовної) та ін.» [10, с. 273].

Задля з'ясування змісту терміно-поняття «умови забезпечення (реалізації) прав і свобод людини» звернемося до Великого тлумачного словника сучасної української мови за редакцією В. Бусела. У цьому довідковому виданні містяться такі трактування слова «умова(и)», що стосується досліджуваного терміно-поняття: 1) «Необхідна обставина, яка уможливує здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь»; 2) «Обставини, особливості реальної дійсності, на яких відбувається або здійснюється що-

небудь» [11, с. 1295].

На основі аналізу вищенаведених суджень І. Магновського, В. Погорілка та В. Федоренка й інтерпретації слова «умова(и)» щодо терміно-поняття «умови забезпечення прав і свобод людини» можна запропонувати таке його визначення: «це обставини, особливості реальної соціальної дійсності, за яких втілюються в життя приписи уповноважуваних норм права». З цього судження випливає, що умови забезпечення (реалізації) прав і свобод людини не можуть розглядатися як структурний елемент її правового статусу.

Щодо другого елемента гарантій забезпечення прав людини – юридичних (правових) засобів, то необхідно зважати на такі теоретичні положення, що мають методологічне значення:

1) поняття «правові засоби» дозволяє узагальнити всі ті явища (інструменти і процеси), що покликані забезпечити досягнення визначених у законодавстві цілей. Головне в теорії правових засобів – «які соціальні завдання» ці правові механізми можуть вирішити, де і в якому порядку їх можна використати у практичній юридичній діяльності для досягнення соціально значущих результатів. Ця категорія пов'язує ідеальне (мету) з реальним (результатом) і містить у собі одночасно як фрагменти ідеального – інструменти (засоби встановлення), так і фрагменти реального – технологію (засоби діяльності). Саме в цій площині названі різні юридичні феномени можна розглядати як засоби. І саме в цьому зрізі юридичного життя вони набувають особливих властивостей – властивостей явищ, що діють у зв'язці «мета (ціль) – засіб – результат»;

2) правовий засіб (з огляду на його «статус») є поняттям, покликаним позначити насамперед функціональний, прикладний аспект правової системи;

3) питання про юридичні засоби, за допомогою яких можуть досягатися цілі правового регулювання, є вирішальним у визначенні його ефективності, оскільки раціонально обрані та перевірені на практиці засоби – запорука високої продуктивності права [12, с. 190];

4) юридичні засоби можна розуміти і як універсальний «будівельний» матеріал системи права. І хоча загальновизнано, що остання складається з норм, не можна заперечувати того факту, що самі норми також складаються з первинних, елементарних частин (гіпотези, диспозиції та санкції), що, відповідно, визначають умови дії норми права (місять вказівку на юридичні факти), закріплюють міру потенційно можливої та/або необхідної поведінки суб'єктів (вказують на права й обов'язки суб'єктів), а також вказують на ті небажані наслідки, що настають у разі невиконання (неналежного виконання) чи недотримання юридичних обов'язків активного чи пасивного типу (інформують суб'єктів про стягнення чи покарання як вияв юридичної відповідальності). І юридичні факти, і права та обов'язки суб'єктів, і стягнення та покарання суб'єктів з погляду теорії юридичних засобів також визнаються юридичними засобами;

5) питання про юридичні засоби актуальне і стосовно конституційних прав людини на самозахист та захист. Доволі часто суб'єкти самі прагнуть досягти своїх цілей (захистити законні інтереси) за допомогою конкретних засобів, установлених у законодавстві. Для більш ефективного результату громадяни звертаються до правозахисників (передусім адвокатів), які з наявного набору юридичних засобів професійно допомагають вибрати найбільш адекватні, оптимальні для цієї конкретної ситуації [12, с. 191].

Аналіз вищенаведених теоретичних положень, що розкривають юридичну природу правових засобів, свідчить про те, що лише окремі з них, а саме ті, що у вигляді ідеального зразка (моделі) поведінки суб'єктів закріплені в диспозиціях правових норм, можуть уважатися структурними елементами правового статусу людини. Маються на увазі суб'єктивні права й обов'язки, але вони розглядаються вченими як самостійний елемент правового статусу, на чому нами наголошувалося вище.

Що ж до інших правових засобів, котрі відображають функціональний (динамічний), прикладний бік правових систем, то вони апріорі не можуть вважатися структурними елементами статичного явища, яким є правовий статус людини.

Вказані умовиводи вважаємо логічно істинними й щодо юридичних механізмів забезпечення прав і свобод людини як складової гарантій забезпечення прав людини. Підтвердженням цьому слугують різні за своїм змістом судження вчених про такого роду механізми, але для яких спільним є визнання механізмів реально функціонуючими (тобто динамічними), складними системними утвореннями.

Зважаючи на вищевикладене, сформулюємо низку суджень про правовий статус людини, що слугуватимуть теоретико-методологічною основою для вирішення дослідницького завдання з розкриття змісту поняття «право на справедливий суд»:

а) правовий статус, як загальнотеоретична категорія, відображає правове становище людини як соціального суб'єкта у відносинах із іншим соціальними суб'єктами;

б) його зміст складають закріплені в конституції держави, міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана парламентом, а також законодавчих актах держави основоположні права, свободи та обов'язки людини;

в) структурним елементом правового статусу людини є лише ті юридичні засоби (тобто юридичні гарантії), що являють собою суб'єктивні права (можливості) фізичної особи на самозахист і захист (саме таким є право на судовий захист);

г) права (повноваження) інших суб'єктів із забезпечення прав і свобод людини теж складають зміст правового статусу, щоправда, не загального, а спеціального, притаманного органам публічної влади, їхнім посадовим і службовим особам.

Наступним етапом в обраному нами алгоритмі дослідження права на справедливий суд стане з'ясування поглядів учених на зміст загальнотеоретичної категорії «права людини», що їх у взаємозв'язку із загальним правовим статусом людини у правничій науці іще називають «людські права», основні, основоположні чи конституційні [13, с. 18]. Задля цього звернемося до вже використаних нами праць А. Панчишина, К. Трихліба, Т. Гудзь та Ю. Коломойця.

На думку А. Панчишина, права суб'єкта суспільних відносин у структурі правового статусу – це формально визначені та юридично гарантовані можливості користуватися соціальними благами і реалізовувати суб'єктивні інтереси. Уточнюючи зміст цього поняття, правник, зокрема, зауважує, що це, по-перше, певні можливості суб'єкта діяти у певний спосіб або ж утримуватися від певних вчинків із тим, щоб забезпечити власне нормальне існування, свій розвиток, задоволення тих потреб, що сформувались. Самі ж потреби, як результат історично-природного та соціального розвитку людини, є змінними. По-друге, зміст і обсяг можливостей суб'єкта залежать насамперед від можливостей усього суспільства, переважно від рівня його економічного розвитку. І з цього боку права суб'єкта – явище передусім соціальне, що породжується самим суспільством та ступенем і характером взаємодії суб'єктів, що сформувались. По-третє, вони не повинні відчужуватися, відбиратися будь-ким, не можуть бути і предметом дарування з боку держави або будь-якої іншої організації чи особи [1, с. 96].

Під категорією «свободи особи» вчений розуміє нормативно закріплені можливості, що мають певні особливості порівняно з правом. А. Панчишин стверджує, що, надаючи свободи, держава робить акцент на значенні людини у певних сферах суспільної діяльності. Це виявляється у самостійному виборі суб'єктом способу життя, діяльності та поведінки в умовах, що забезпечуються державою і суспільством. Свободи, у свою чергу, надають можливість встановити певну межу, що визначає певні можливості втручання держави у життя особи. Як правило, свободи мають диспозитивний зміст, що надає можливість вибору того варіанту поведінки, що найповніше забезпечує реалізацію суб'єктивних інтересів [1, с. 96].

Цю позицію з приводу змісту вищезгаданих загальнотеоретичних положень поділяє і К. Трихліб [2, с. 535].

Інші вітчизняні правники, Т. Гудзь та Ю. Коломоєць пропонують таке визначення поняття, що розглядається нами: «основні (конституційні) права і свободи» – це міри можливої поведінки особи у суспільних відносинах, визнані суспільством і гарантовані державою. Соціальне призначення основних прав і свобод виявляється у тому, що вони втілюють ідеали демократії, гуманізму і справедливості, сприяють всебічному розвитку особи, надають широкі можливості для активної участі в управлінні суспільством і державою, функціонуванні державного і політико-правового механізму, а також сприяють підвищенню рівня загальної та правової культури особи, удосконаленню демократичного способу життя [3, с. 104].

Аналіз вищенаведених суджень, що розкривають юридичну природу прав і свобод людини як основного елемента її правового статусу, дає підстави для таких проміжних висновків:

1. Як ключовий при визначенні поняття «права людини» використовується термін «можливості», що свідчить про усталеність у сучасній правничій науці підходу до розуміння цієї загальнотеоретичної категорії;

2. Можливості суб'єкта користуватися соціальними благами та діяти у певний спосіб або утримуватися від певних дій не повною мірою відображають зміст цього явища, адже поза увагою вчених залишаються принаймні можливості вимагати належної поведінки від інших осіб та звертатися за захистом до держави;

3. Помилковою, і навіть шкідливою, вважаємо тезу про надання державою свобод людині, так само як і прав, адже вона суперечить теоріям природного права та природних прав людини, що постулюють ідею їхньої обумовленості природою самої людини (або їхнім божественним походженням);

4. Теза про «свободи, які надають можливість встановити певну межу, що визначає певні можливості втручання держави в життя особи» вбачається дещо абсурдною. За логікою А. Панчишина та К. Трихліба, свобода, тобто нормативно закріплена можливість (а саме так розуміють однойменну категорію ці автори), надає можливість встановити певну межу, що визначає певні можливості;

5. Некоректним і граматично неправильним при формулюванні визначення поняття «основні (конституційні) права і свободи» є використання у множині слова «міри» у логіко-граматичному зв'язку зі словосполученням «можливої поведінки особи»;

6. Надання широких можливостей для активної участі в управлінні суспільством і державою, функціонуванні державного і політико-правового механізмів є рисою, властивою лише політичним правам, що становить складову не загального правового статусу людини, а правового статусу громадянина.

Завдання пізнання розглядуваного права на справедливий суд не лише у статичі, але й у динаміці зумовлює необхідність його дослідження як складового елемента юридичного змісту правовідносин, на чому наголошувалося вище.

У сучасній правничій науці юридичний зміст правовідносин визначається як діалектична єдність суб'єктивних юридичних прав та суб'єктивних юридичних обов'язків їх учасників. Оскільки досліджуване право може бути реалізоване лише в межах правовідносин за участю суду, особливості юридичного змісту цих відносин виявляється в тому, що суд, як уповноважена сторона таких відносин, що за своєю природою мають управлінський характер, наділяється державно-владними повноваженнями, котрі становлять діалектичну єдність юридичних прав та юридичних обов'язків державного органу, що здійснює функцію правосуддя [14, с. 181].

Огляд доктринальних джерел та новітньої навчальної літератури з теорії права свідчить про єдність учених у підході до розуміння терміно-поняття «суб'єктивне юридичне право» – підтвердженням цьому слугують схожі за своїм змістом його дефініції. Зокрема, авторський колектив підручника «Загальна теорія права» за редакцією М. Козюбри визначає суб'єктивне право як гарантовану правом міру можливої поведінки особи [15, с. 230]. Важливими в плані загальнотеоретичної характеристики цього поняття є й зроблені вченими такі уточнення: 1) суб'єктивне право належить уповноваженій особі, а його реалізація дає змогу задовольнити власний законний інтерес; 2) носій цього права має можливість вільно обирати передбачений нормою об'єктивного права варіант поведінки; 3) межі можливої поведінки суб'єкта визначені нормами права; 4) реалізація суб'єктивного права, тобто переведення передбачених ним можливостей у практичну площину, реальне здійснення правомірних дій має місце в межах правовідносин. Саме в межах правовідносин відбувається конкретизація суб'єктивного права, визначеного нормами об'єктивного права; здійснюється його прив'язка до іншого суб'єкта – зобов'язаної сторони, до певного об'єкта (визначеного блага), уточнюється зміст та межі дозволеної поведінки уповноваженої особи; 5) реалізація суб'єктивного права зумовлена певними юридичними фактами [15, с. 230].

Н. Оніщенко стверджує, що «під суб'єктивним правом слід розуміти надану і охоронювану державою міру (межу) можливої (дозволеної) поведінки особи із задоволення своїх законних інтересів, передбачених об'єктивним правом». Основну відмінність досліджуваного явища від права об'єктивного дослідниця вбачає в тому, що суб'єктивне право реалізується не інакше як за волевиявленням його носія [16, с. 435].

Найбільш змістовним є визначення терміно-поняття «суб'єктивне юридичне право», запропоноване І. Сердюком: «це надана праводієздатному суб'єкту юридичними нормами з метою задоволення його інтересів або інтересів тих осіб, яких він представляє за законом чи договором, міра можливої (дозволеної) поведінки в правовідносинах, забезпечена кореспондуючим обов'язком зобов'язаної сторони правовідносин і гарантована державою» [14, с. 182].

У гносеологічному плані важливе значення мають і суттєві ознаки цього поняття, що їх виокремив автор:

- 1) ідеться про можливість (можливості) певної поведінки суб'єктів права;
- 2) ця можливість (можливості) надається (передбачена) юридичними нормами (це положення узгоджується з тезою розробників теорії правової держави про те, що не держава надає суб'єктивні права, як про це стверджують позитивісти, а право є виявом самообмеження державної влади);
- 3) ця можливість (можливості) надана не кому-небудь, а саме суб'єкту правовідносин (особі праводієздатній);
- 4) надається суб'єкту правовідносин з метою задоволення його інтересів або інтересів тих осіб, яких він представляє за законом чи договором;
- 5) існує в правовідносинах та є однією зі складових їхнього юридичного змісту;
- 6) має свої межі як міра можливої поведінки. Порушення цієї міри є зловживання суб'єктивним правом;
- 7) не може існувати поза зв'язком із кореспондуючим (відповідним йому) юридичним обов'язком;
- 8) його реалізація гарантується можливістю застосування різних засобів державно-владного впливу до носія юридичного обов'язку [8, с. 238].

Оскільки предметом розгляду в межах цього питання є не суб'єктивне право як загальне, а суб'єктивне право на справедливий суд як особливе, наступним кроком в обраному нами алгоритмі дослідження стане з'ясування специфічних рис, властивих саме цьому явищу.

Як відомо, кожна наука пізнає свій предмет за допомогою понятійно-категоріального апарату та відповідного йому термінологічного ряду. З погляду логіки поняття являє собою форму абстрактного мислення, що відображає досліджуване явище в його суттєвих ознаках, а з погляду мовознавства термін слугує словесним символом поняття, тому процес пізнання досліджуваного нами правового феномена раціонально починати з аналізу його словесного символу і вже потім переходити безпосередньо до розкриття змісту поняття.

Зважаючи на те, що юридичний термін «право на справедливий суд» складається з трьох слів, об'єднаних сполучником «на», причому два з них – «справедливий» і «суд» утворюють усталене самостійне словосполучення, виникає потреба у з'ясуванні значення кожного окремо взятого слова, а також у їх граматичному та логічному взаємозв'язку.

Принагідно відзначити, що смислове навантаження слова «право» в його суб'єктивному значенні було визначено нами вище. Термін «справедливий» у довідковій літературі вживається в таких значеннях: «1. Який діє на підставі об'єктивних фактів, позбавлений упередження. // Заснований на правильному, об'єктивному ставленні до кого-, чого-небудь. 2. Заснований на вимогах справедливості, який має законні підстави, достатньо підтверджений, обґрунтований. // У значенні іменника справедливе, те, що виражає об'єктивність, відповідає морально-етичним і правовим нормам» [11, с. 1180].

Друге з наведених значень цього слова відсилає нас до терміна «справедливість», що несе в собі такі смислові навантаження: «1. Властивість за значенням справедливий. 2. Правильне, об'єктивне, неупереджене ставлення до кого-, чого-небудь. Віддавати справедливість. По справедливості. 3. Людські відносини, дії, вчинки, які відповідають морально-етичним і правовим нормам» [11, с. 1180].

Полісемічність вирізняється і юридичний термін «суд». У контексті питання, що складає предмет розгляду, заслуговують на увагу такі значення слова «суд», відображені у Великому енциклопедичному юридичному словнику за редакцією Ю. Шемшученка: «1. Орган держави для здійснення правосуддя. 2. Процес судочинства» [17, с. 862–863].

Оскільки справедливий суд, як нами зазначалося вище, є словосполученням, усталеним у правничій науці, важливо з'ясувати і його смислове навантаження.

Аналіз наведених вище значень слів «справедливий» і «суд» у їхній граматичній єдності також свідчить про багатозначність словосполучення «справедливий суд». Цим терміном може позначатися: 1) створений для здійснення правосуддя орган держави (колектив професійних суддів, відмінною особистісною рисою яких є справедливість як морально-етичний принцип); 2) орган, створений для здійснення правосуддя (колектив професійних суддів, дії та вчинки яких у правовідносинах із іншими учасниками юридичного процесу відповідають морально-етичним і правовим нормам). Обидва ці значення відображають деонтологічний аспект буття професійних суддів, які,

уособлюючи суд, покликані здійснювати правосуддя; 3) процес судочинства, котрий здійснюють професійні судді на підставі правильного, об'єктивного та неупередженого ставлення до інших учасників юридичного процесу, що забезпечує ухвалення справедливого рішення.

Вищевикладене дає підстави стверджувати, що юридичний термін «право на справедливий суд» несе в собі два смислові навантаження:

1. Можливість доступу кожного до суду; уособленням суду є професійні судді, відмінною особистісною рисою яких є почуття справедливості;

2. Можливість особи брати участь у судовому процесі, що здійснюється професійними суддями, характеризується об'єктивним та неупередженим ставленням до інших його учасників та забезпечує ухвалення справедливого судового рішення.

З'ясувавши значення цього юридичного терміна, перейдемо до більш складного завдання – розкриття змісту однойменного поняття та з'ясування його суттєвих ознак. У науковій літературі з цього питання обґрунтовано наголошується на тому, що чинне національне законодавство не містить чіткої дефініції категорії «право на справедливий суд», хоча окремі вчені, як-от Н. Шелевер, все ж намагалися розкрити її зміст, буквально відтворюючи текст ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Підтвердженням цьому слугує таке судження автора про досліджуване нами явище: «У ст. 6 Конвенції визначено право на справедливий суд як право особи на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо цивільних прав та обов'язків особи або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти особи кримінального обвинувачення» [18, с. 72]. Вищенаведене судження про право на справедливий суд не можна вважати дефініцією цього поняття як із погляду формальної логіки, так і з погляду юридичної техніки.

На підтвердження цієї тези наведемо такі аргументи: по-перше, помилково визначати досліджуване нами право за допомогою його словесного символу, тобто допускати тавтологію; логічно хибним буде судження про право на справедливий суд як право особи..., а по-друге, текст ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод сформульований у спосіб, властивий уповноважувачим нормам права, а не дефінітивним.

Крізь призму практичної реалізації права на справедливий суд намагався пізнати це явище Г. Бережанський. На основі аналізу різних підходів учених до розуміння цього поняття він дійшов таких висновків: 1) розуміння права на справедливий суд залежить від багатьох чинників, що не завжди перебувають у суто юридичній площині; 2) у сучасних державах зі стабільною та належною правовою системою розуміння цього права може мати загальноприйнятий узагальнений вигляд; 3) особливе значення у розуміння справедливого суду вкладається крізь призму категорії «справедливість» та її значення у різних соціальних групах й у різні епохи; 4) сучасне наукове трактування права на справедливий суд є неоднозначним і потребує подальших доопрацювань; 5) право на справедливий суд містить у собі чотири основні аспекти (змістовний, інституційний, матеріальний, процесуальний), що органічно доповнюють один одного та формують єдине комплексне розуміння аналізованої категорії [19, с. 195].

Оцінімо вищенаведені висновки на предмет їх правильності й обґрунтованості. Не заперечуючи тези дослідника про те, що розуміння права на справедливий суд залежить від багатьох чинників і що не всі вони перебувають у суто юридичній площині, поставимо запитання: що нового і важливого дає цей висновок у плані пізнання права на справедливий суд? Якщо вчений як елемент інструментарію свого дослідження обирає діалектичний методологічний підхід, то умовивід, зроблений Г. Бережанським, буде логічно правильним стосовно будь-якого явища правової дійсності, адже всі вони не лише взаємопов'язані між собою, але й перебувають у залежності від багатьох чинників (політичних, економічних, культурних тощо).

Вважаємо недостатньо обґрунтованою тезу автора про те, що в сучасних державах зі стабільною та належною правовою системою розуміння права на справедливий суд може мати загальноприйнятий узагальнений вигляд. Аргументуємо свою позицію. Аналіз умовиводу Г. Бережанського свідчить про те, що вчений розуміння права на справедливий суд, котре, на його думку, може мати загальноприйнятий узагальнений вигляд, ставить у пряму залежність від того, чи вирізняються сучасні держави стабільною та належною правовою системою. Переконані, що в умовах

функціонування різних правових систем світу, навіть тих, що мають достатньо високий рівень свого розвитку, розуміння права на справедливий суд не може мати загальноприйнятого узагальненого вигляду. Аргументами на користь цього слугують як плюралізм підходів до праворозуміння, так і принцип наукового плюралізму, практичне втілення в життя якого допускає різноманітні підходи вчених до розуміння категорії, що складає предмет пізнання.

У зв'язку з цим слушною є думка А. Кучука про компаративне дослідження правових явищ, що має ґрунтуватися на принципі правового поліцентризму; ця керівна вимога зобов'язує дослідника виходити з неуніверсальності права, що розглядається як соціокультурний феномен, зміст якого відрізняється у кожній із культур (цивілізацій) і має не лише раціональну, але й амбівалентну природу [20, с. 266].

Зважаючи на європейський вибір українського народу та практику Європейського суду з прав людини, особливе місце поміж різних концепцій розуміння права, на думку дослідника, посідає природно-правова, що у західній культурі фактично ототожнює право з мораллю – мораллю-обов'язком чи мораллю, якій властива не лише імперативність, але й атрибутивність, що є маркером неуніверсальності права. Загальне розуміння моралі, вважає А. Кучук, можливе в межах однієї культури (цивілізації); у різних культурах сприйняття поведінки як моральної чи аморальної є неоднаковим [20, с. 268].

Слід зазначити, що висновок Г. Бережанського про залежність змістовного наповнення терміно-поняття «справедливий суд» від значення категорії «справедливість» уважаємо достатньо переконливим.

Не викликає заперечень і теза автора про сучасне наукове трактування права на справедливий суд як неоднозначне та таке, що потребує подальших доопрацювань. Це положення не лише відображає сучасний стан дослідження феномена справедливого суду, але й узгоджується з принципами наукового плюралізму та розвитку, де останній розглядається як важлива складова діалектики.

На особливу увагу в контексті питання, що складає предмет розгляду, заслуговує висновок Г. Бережанського про право на справедливий суд як таке, що містить у собі змістовний, інституційний, матеріальний і процесуальний аспекти, що органічно доповнюють один одного та формують єдине комплексне розуміння аналізованої категорії. Якщо навіть зробити припущення, що право на справедливий суд містить в собі згадані чотири складники, то зміст цього поняття з необхідністю має розкриватися за допомогою або одного судження, що у вигляді акумульованих у ньому суттєвих ознак відображає відповідні аспекти, або ж сукупності суджень, що відображають кожен із його складників. І хоча вчений намагався роз'яснити кожен із аспектів права на справедливий суд, авторське визначення цього поняття у його науковій праці відсутнє.

Аналіз норм права, закріплених у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», свідчить про те, що носіями права на справедливий суд у розумінні суб'єкта законотворчості та Європейського суду з прав людини є всі фізичні особи, незалежно від їхнього правового статусу, а також юридичні особи, включно з іноземними. Аргументом на підтвердження цієї тези є неодноразово вживаний у тексті вищезгаданих статей конвенції та закону термін «кожен» (у різних відмінках), а також припис ч. 2 ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», згідно з яким «іноземці, особи без громадянства та іноземні юридичні особи мають право на судовий захист в Україні нарівні з громадянами і юридичними особами України» [21].

За своєю сутністю право на справедливий суд не обмежується якоюсь однією можливістю, а являє собою сукупність принаймні таких процедурно-процесуальних можливостей:

- 1) можливість звернення до суду [22];
- 2) можливість подання клопотань про вчинення певних процесуальних дій у суді (ч. 2 ст. 22 КПК України);
- 3) можливість оскарження остаточних судових рішень у судах вищої інстанції (п. 17 ч. 1 ст. 7 КПК України);
- 4) можливість встановлення судового контролю за виконанням судових рішень (п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України) [23].

Як нами зазначалося вище, носієм права на справедливий суд може бути не лише потерпілий, але й обвинувачений у вчиненні правопорушення. У розумінні ч. 3 ст. 6 вищезазначеної конвенції суб'єкт права, який має статус обвинуваченого, наділяється

такими можливостями:

- «а) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;
- б) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;
- с) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;
- д) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;
- е) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача» [24].

Сучасна теорія права розглядає суб'єктивне право як юридичний засіб задоволення потреб і захисту законних інтересів його носія (*суттєва ознака однойменної категорії (виділено нами – курсив І. П.)*). Що ж до права на справедливий суд, то його роль (призначення) виявляється в тому, що воно є юридичним засобом захисту інших прав, свобод та законних інтересів його носія.

Як зазначалося вище, досліджуване суб'єктивне право може існувати і в межах правовідносин, і поза ними (як елемент правового статусу людини), але втілення його в життя відбувається в межах конституційних правовідносин, правоохоронних відносин різної галузевої приналежності (вищезгадані правовідносини належать до різновиду матеріальних), а також процесуальних правовідносин різної галузевої приналежності.

У межах конституційних правовідносин реалізується гарантоване ч. 2 ст. 55 Основного закону Української держави суб'єктивне право кожного на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Згадана конституційна можливість реалізується праводієздатними суб'єктами шляхом звернення до судів загальної юрисдикції.

Під конституційними правовідносинами в доктрині конституційного права розуміють суспільні відносини, що виникають на основі конституційно-правових норм, суб'єкти яких наділені суб'єктивними правами та юридичними обов'язками [25, с. 12].

Правоохоронні відносини інтерпретуються як правова форма соціальної взаємодії праводієздатних суб'єктів, що має владний характер, детермінована фактом вчинення правопорушення і має на меті його профілактику чи припинення, відновлення порушеного права, притягнення правопорушника до певного виду юридичної відповідальності й уможливорює примусове виконання ним суб'єктивного юридичного обов'язку, передбаченого законом чи договором і опосередкованого правозастосовним актом [14, с. 172–173]. Аналіз визначення поняття «правоохоронні відносини» свідчить про те, що в межах правової форми соціальної взаємодії суд у тому числі вирішує питання щодо притягнення правопорушника, вина якого встановлена, до юридичної відповідальності.

У контексті досліджуваної проблематики заслуговують на увагу судження про справедливість, обґрунтовані у рішенні Конституційного Суду України у справі про призначення судом більш м'якого покарання. Справедливість, як стверджує єдиний орган конституційного контролю, – одна з основних засад права, що є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню [26].

У сфері реалізації права справедливість виявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, відповідності злочину і покаранню, цілям законодавця і засобам, що обираються для їх досягнення [26].

Окремим виявом справедливості є питання відповідності покарання вчиненому злочину; категорія справедливості передбачає, що покарання за злочин повинно бути домірним злочину, справедливе застосування норм права є передусім недискримінаційний підхід, неупередженість. Це означає не тільки те, що передбачений законом склад злочину та межі покарання відповідатимуть одне одному, а й те, що покарання має перебувати у справедливому співвідношенні з тяжкістю та обставинами скоєного і особою винного. Адекватність покарання ступеню тяжкості злочину впливає з принципу правової держави, із суті конституційних прав і свобод людини і громадянина,

зокрема права на свободу, які не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України [26].

Процесуальними в теорії права визнаються правовідносини, що виникають на основі норм процесуального права та є похідними від матеріальних правовідносин [8, с. 221–222]. На нашу думку, наведена дефініція недостатньо повно розкриває юридичну природу цього явища, у зв'язку з чим виникає необхідність зробити наголос і на таких суттєвих ознаках окресленого явища:

1) процесуальні правовідносини виникають із приводу реалізації суб'єктами норм матеріального права;

2) вони мають управлінський характер, оскільки однією зі сторін цих відносин є праводієздатний суб'єкт, наділений державно-владними повноваженнями (йдеться про суд);

3) вони мають організаційний характер, оскільки їхня роль у механізмі правового регулювання зводиться до забезпечення впорядкування (організації) матеріальних правовідносин. Останніми в контексті права на справедливий суд є конституційні та правоохоронні відносини.

Однією з правових аксіом, що сприйнята сучасною теорією правовідносин, є положення про те, що суб'єктивному праву однієї сторони правовідносин із необхідністю відповідає юридичний обов'язок їхньої іншої сторони. Зважаючи на це положення, суттєвою ознакою поняття права на справедливий суд вважаємо його забезпечення юридичним обов'язком зобов'язаної сторони, роль якої відіграє суд.

Оскільки правовідносини, в межах яких реалізується право на справедливий суд, розраховані на правомірну поведінку суб'єктів, важливою для них є і роль держави. Як відомо, остання виступає гарантом утвердження і забезпечення прав і свобод людини, а отже, і гарантом правовідносин, у межах яких втілюється в життя право на справедливий суд.

Висновки. Отже, зважаючи на обраний нами підхід до розуміння досліджуваного поняття, пропонуємо такі дефініції, що розкривають його зміст у статичі та динаміці:

1) право на справедливий суд у статичі – це структурний елемент правового статусу людини, що являє собою сукупність гарантованих правовою державою її потенційних можливостей (звернення до суду, подання клопотань про вчинення певних процесуальних дій у суді, оскарження остаточних судових рішень у судах вищої інстанції, встановлення судового контролю за виконанням судових рішень та ін.), використання яких має забезпечити судовий захист інших прав, свобод і законних інтересів людини шляхом ухвалення правосудного рішення;

2) право на справедливий суд у динаміці – це надані праводієздатному суб'єкту нормами національного законодавства України можливості правомірної поведінки в правовідносинах (звернення до суду, подання клопотань про вчинення певних процесуальних дій у суді, оскарження остаточних судових рішень у судах вищої інстанції, встановлення судового контролю за виконанням судових рішень та ін.) з метою судового захисту інших його прав, свобод і законних інтересів, що забезпечуються кореспондуючим обов'язком суду ухвалити правосудне рішення та гарантуються державою.

Список використаних джерел

1. Панчишин А. В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 95–98.
2. Трихліб К. Правовий статус // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол. : О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. Акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. Юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків : «Право», 2017. 952 с. С. 534–536.
3. Гудзь Т., Коломієць Ю. Основи конституційно-правового статусу особи у сучасних державах // Конституційне право : підруч. / за заг. ред. О. С. Бакумова, Т. І. Гудзь, М. І. Марчука. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2019. 484 с. С. 101–141.
4. Сердюк І. А. Методологічний аналіз сучасних інтерпретацій поняття «юридична відповідальність». *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 1. С. 30–35.
5. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права : навч. посібник. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.
6. Цивільний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар / за ред. Є. О. Харитонов, О. І. Харитонової, В. В. Васильченка, Н. Ю. Голубєвої. Харків : Одиссей, 2009. 952 с.
7. Сердюк І. А. Сучасна парадигма дослідження поняття «правовідносини». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 3. С. 64–75.
8. Сердюк І. А. Види правових відносин // Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ;

кер. авт. кол. Ю. А. Ведерніков. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. 468 с. С. 217–219.

9. Магновський І. Гарантії прав і свобод людини в українській теоретико-правовій думці // Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. Т. II. Права людини в контексті поліцейської діяльності. 1224 с. С. 70–72.

10. Конституційне право України : підруч. / за заг. ред. В. Л. Федоренка. 4-е вид., перероб і доопр. Київ : Видавництво Ліра-К, 2012. 576 с.

11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.

12. Боняк В. О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра, 2015. 372 с.

13. Боняк В. О. Термінологічна невизначеність категорії, що відображає можливості людини, необхідні для її існування та розвитку. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Спец. вип. № 3. С. 18–22.

14. Сердюк І. А. Основи теорії правоохоронних відносин : монографія. Дніпро, 2010. 187 с.

15. Загальна теорія права : підруч. / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.

16. Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

17. Маляренко В. Т. Суд // Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 5 : П–С / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. Київ : Укр. енциклопедія, 1998. 736 с. С. 686.

18. Шелевер Н. Конституційне право на справедливий суд у контексті статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. *Юридичний вісник*. 2020. № 5. С. 72–78.

19. Бережанський Г. Особливості розуміння права на справедливий суд. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 191–196.

20. Кучук А. М. Основи теорії правового поліцентризму : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.

21. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

22. Конституція України від 28.06.1996. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

23. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

24. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. Ратифікована Законом України від 17.07.1997. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

25. Боняк В. О., Завгородній В. А., Самотуга А. В., Філяніна Л. А. Конституційне право України : навч. посібник для підгот. до іспиту за кредитно-модульною сист. навчання. 2-е вид., перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 293 с.

26. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02 листопада 2004 р. № 15-рп/2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>.

Надійшла до редакції 29.11.2024

Прийнято до опублікування 09.12.2024

References

1. Panchyshyn, A. V. (2010) Poniattia, oznaky ta struktura katehorii «pravovyi status» [Concept, features and structure of the category «legal status»]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 2, pp. 95–98. [in Ukr.].

2. Trykhlil, K. (2017) Pravovyi status [Legal status] // Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia : u 20 t. Т. 3 : Zahalna teoriia prava / redkol. : O. V. Petryshyn (holova) ta in. ; Nats. Akad. prav. nauk Ukrainy ; In-t derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy ; Nats. Yuryd. un-t imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv : «Pravo». 952 p., pp. 534–536. [in Ukr.].

3. Hudz, T., Kolomiets, Yu. (2019) Osnovy konstytutsiino-pravovoho statusu osoby u suchasnykh derzhavakh [Fundamentals of the constitutional and legal status of a person in modern states] // Konstytutsiine pravo : pidruch. / za zah. red. O. S. Bakumova, T. I. Hudz, M. I. Marchuka. Kharkiv : Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. 484 p., pp. 101–141. [in Ukr.].

4. Serdiuk, I. A. (2011) Metodolohichniy analiz suchasnykh interpretatsii poniattia «iurydychna vidpovidalnist» [Methodological analysis of modern interpretations of the concept of «legal responsibility»]. *Biuleten Ministerstva yustytzii Ukrainy*. № 1, pp. 30–35. [in Ukr.].

5. Rabinovych, P. M. (2021) Osnovy teorii ta filosofii prava [Fundamentals of theory and philosophy of law] : navch. posibnyk. Lviv : Vydavnytstvo LOBF «Medytyna i pravo», 2021. 256 p. [in Ukr.].

6. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Naukovo-praktychnyi komentar [Civil Procedure Code of Ukraine : scientific and practical commentary] / za red. Ye. O. Kharytonova, O. I. Kharytonovoi, V. V. Vasylenka, N. Yu. Holubievoi. Kharkiv : Odissei, 2009. 952 p. [in Ukr.].

7. Serdiuk, I. A. (2009) Suchasna paradyhma doslidzhennia poniattia «pravovidnosyn» [Modern paradigm of research of the concept of «legal relations»]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3, pp. 64–75. [in Ukr.].

8. Serdiuk, I. A. (2015) *Vydy pravovykh vidnosyn* [Types of legal relations] // *Teoriia derzhavy i prava* : pidruch. / kol. avt. ; ker. avt. kol. Yu. A. Vediernikov. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD. 468 p., pp. 217–219. [in Ukr.].
9. Mahnovskiy, I. (2005) *Harantii prav i svobod liudyny v ukrainskii teoretyko-pravovii dumtsi* [Guarantees of human rights and freedoms in Ukrainian theoretical and legal thought] // *Mizhnarodna politseiska entsyklopediia* : u 10 t. / vidp. red. Yu. I. Rymarenko, Ya. Yu. Kondratiev, V. Ya. Tatsii, Yu. S. Shemshuchenko. Kyiv : Vydavnychi Dim «In Yure». T. II. *Prava liudyny v konteksti politseiskoi diialnosti*. 1224 p., pp. 70–72. [in Ukr.].
10. *Konstytutsiine pravo Ukrainy* [Constitutional law of Ukraine] : pidruch. / za zah. red. V. L. Fedorenka. 4-e vyd., pererob i doopr. Kyiv : Vydavnytstvo Lira-K, 2012. 576 p. [in Ukr.].
11. *Velykyi tumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / uklad. i hol. red. V. T. Busel. Kyiv ; Irpin : VTF «Perun», 2002. 1440 p. [in Ukr.].
12. Boniak, V. O. (2015) *Orhany okhorony pravoporiadku Ukrainy v suchasnomu vymiri: konstytutsiino-pravovyi aspekt* [Law enforcement agencies of Ukraine in the modern dimension: constitutional and legal aspect: monograph Law enforcement agencies of Ukraine in the modern dimension: constitutional and legal aspect] : monohrafiia. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira. 372 p. [in Ukr.].
13. Boniak, V. O. (2018) *Terminolohichna nevyznachenist katehorii, shcho vidobrazhaie mozhlyvosti liudyny, neobkhidni dlia yii isnuvannia ta rozvytku* [Terminological uncertainty of the category reflecting the capabilities of a person necessary for his existence and development]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. Spets. vyp. № 3, pp. 18–22. [in Ukr.].
14. Serdiuk, I. A. (2010) *Osnovy teorii pravookhoronnykh vidnosyn* [Fundamentals of the theory of law enforcement relations] : monohrafiia. Dnipro. 187 p. [in Ukr.].
15. *Zahalna teoriia prava* [General theory of law] : pidruch. / za zah. red. M. I. Koziubry. Kyiv : Vaite, 2015. 392 p. [in Ukr.].
16. *Teoriia derzhavy i prava. Akademichnyi kurs* [Theory of state and law. Academic course] : pidruch. / za red. O. V. Zaichuka, N. M. Onishchenko. Kyiv : Yurinkom Inter, 2006. 688 p. [in Ukr.].
17. Maliarenko, V. T. (1998) *Sud* [Court] // *Yurydychna entsyklopediia* : v 6 t. T. 5 : P–S / redkol. : Yu. S. Shemshuchenko (hol. redkol.) ta in. Kyiv : Ukr. entsyklopediia. 736 p., pp. 686. [in Ukr.].
18. Shelever, N. (2020) *Konstytutsiine pravo na spravlyvyi sud u konteksti statii 6 Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku* [The constitutional right to a fair trial in the context of Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950]. *Yurydychnyi visnyk*. № 5, pp. 72–78. [in Ukr.].
19. Berezhanskyi, H. (2017) *Osoblyvosti rozuminnia prava na spravlyvyi sud* [Peculiarities of understanding the right to a fair trial]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. № 3, pp. 191–196. [in Ukr.].
20. Kuchuk, A. M. (2017) *Osnovy teorii pravovoho politsentryzmu* [Fundamentals of the theory of legal polycentrism] : monohrafiia. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD. 312 p. [in Ukr.].
21. *Pro sudoustrii i status suddiv* [On the Judiciary and the Status of Judges] : *Zakon Ukrainy vid 02 chervnia 2016 r.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>. [in Ukr.].
22. *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-bp>. [in Ukr.].
23. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Procedure Code of Ukraine] : *Zakon Ukrainy vid 13.04.2012.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].
24. *Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod* [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] vid 04.11.1950. Ratyfikovana Zakonom Ukrainy vid 17.07.1997. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. [in Ukr.].
25. Boniak, V. O., Zavhorodnii, V. A., Samotuha, A. V., Filianina, L. A. (2017) *Konstytutsiine pravo Ukrainy* [Constitutional Law of Ukraine] : navch. posibnyk dlia pidhot. do ispytu za kredytno-modulnoiui syst. navchannia. 2-e vyd., pererob. i dop. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2017. 293 p. [in Ukr.].
26. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statii 69 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro pryznachennia sudom bilsh miakoho pokarannia)* [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the Supreme Court of Ukraine on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of Article 69 of the Criminal Code of Ukraine (case on the imposition of a more lenient sentence by the court)] vid 02 lystopada 2004 r. № 15-rp/2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Ivan Patalakha. Interpretation of the concept of «right to a fair trial» as a multi-aspect social and legal phenomenon. The purpose of this article is to reveal the essence of the concept of the «right to a fair trial» which reflects the corresponding legal reality in both static and dynamic aspects. To achieve this goal, the author relies on the following theoretical propositions of methodological significance: 1) the disclosure of the concept of «right to a fair trial» and the determination of the content of the right to a fair trial are fundamentally different questions, and therefore, the answers to them will also differ. While the former requires identifying the essential characteristics of this concept, the latter involves determining the set of structural elements (powers) that constitute the subjective right under study; 2) from a cognitive perspective, it is necessary to distinguish between the right to a fair trial in statics and in dynamics. In its static form, it is a component of a person's legal status, whereas in its dynamic form, it represents a structural element of the legal content of legal relations involving the court, within which the state-

guaranteed possibility is realized; 3) it is fundamentally important to recognize that both parties to the process – the victim and the accused (defendant), as well as the plaintiff and the respondent – are holders of the right to a fair trial, regardless of who initiated the judicial process.

It is argued that: 1) the right to a fair trial in statics constitutes a structural element of a person's legal status, representing a set of potential opportunities guaranteed by the rule of law (such as filing a lawsuit, submitting motions for certain procedural actions in court, appealing final court decisions to higher courts, and establishing judicial oversight of the enforcement of court decisions). The exercise of these opportunities ensures judicial protection of other rights, freedoms, and legitimate interests of a person through the issuance of a just decision; 2) the right to a fair trial in dynamics consists of the legally recognized possibilities granted by the national legislation of Ukraine, allowing legally competent subjects to engage in lawful behavior in legal relations (such as filing lawsuits, submitting motions for procedural actions in court, appealing final court decisions in higher courts, and ensuring judicial oversight of the enforcement of court decisions) with the aim of judicial protection of their other rights, freedoms, and legitimate interests. This right is ensured by the corresponding duty of the court to issue a just decision and is guaranteed by the state.

Keywords: *right to a fair trial, concept of «right to a fair trial», right to a fair trial in statics, right to a fair trial in dynamics, legal status of a person, legal relations, constitutional legal relations, law enforcement relations, procedural legal relations, subjective right, subjective right of the authorized party in legal relations, capabilities of the subject of legal relations, legal obligation of the obligated party in legal relations.*

УДК 342.9:336.2

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-42



Катерина РЕМЕЗ[©]

аспірант

(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОДАТКОВІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

Розкрито досвід правового регулювання відповідальності за податкові правопорушення. Визначено, що податкова система – це основа функціонування будь-якої держави. Від ефективності податкового законодавства та його дотримання залежить економічна стабільність. Незважаючи на важливість податкової системи, порушення податкового законодавства є поширеним явищем як в Україні, так і за її межами.

Здійснено огляд основних положень податкового законодавства зарубіжних країн (Франції, Німеччини, Польщі, Нідерландів, США). Охарактеризовано види податкових санкцій, що становлять підставу для юридичної відповідальності.

Під час дослідження було детерміновано, що особливістю правового регулювання у сфері податкових правопорушень у Франції є наявність великої кількості превентивних заходів. Наприклад, якщо суб'єкт оподаткування планує фінансові операції, то він може завчасно отримати консультації щодо необхідних розмірів сплати податку чи виправлення податкової декларації. Виокремлено досвід Польщі у сфері відповідальності за податкові правопорушення та зазначено, що в цій країні податкова відповідальність базується на принципі соціальної відповідальності – якщо суб'єкт декларування притягується до відповідальності, то поряд із штрафними санкціями він втрачає право на податкові пільги, якими користувався до порушення законодавства у сфері оподаткування. Визначено, що у податковому законодавстві Німеччини застосовується принцип безкарності до тих, хто зможе повністю виправити неправильні відомості за всі податкові правопорушення податкового виду до закінчення строку давності. Виявлено, що на застосування фінансової відповідальності за податкові правопорушення у США впливають такі чинники, як надто ускладнена система контролюючих органів та три рівні податкової системи (федеральний, штатний, місцевий). Водночас Нідерланди надають право платникам податків – нерезидентам на базові пільги.

У висновку на основі досвіду зарубіжних країн визначено напрями його можливої імплементації в податкову систему України.

Ключові слова: *зарубіжний досвід, податки, відповідальність, санкції, податкові системи, правове регулювання, податковий контроль, податкові санкції.*